

Hieronim eug. Wyczawski

Rzymskie wydawnictwo źródeł do dziejów cerkwi unickiej w Polsce

Studia Theologica Varsaviensia 19/2, 317-321

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**RZYMKSIE WYDAWNICTWO ŹRÓDEŁ
DO DZIEJÓW CERKWI UNICKIEJ W POLSCE**

Od 30-tu blisko lat zakon bazylianów w Rzymie rozwija bardzo ożywioną działalność naukową. Prowadzą ją ojcowie ukraińskiej narodowości w nawiązaniu do wydawanego w Żółkwi w latach 1924—1939 czasopisma historycznego „Zapyski Čyna S'viatoho Vasylija Velykoho” (Analecta Ordinis S. Basilii Magni). Przed wojną bowiem bazylianie w Polsce prowadzili również akcję wydawniczą, ale koncentrowali ją nie tyle na pracach naukowych — poza wymienionym czasopiśmie „Zapyski”, ile na publikowaniu w języku ukraińskim literatury religijnej z szerokim uwzględnieniem pomocy duszpasterskich dla księży grecko-katolickich¹. W Rzymie skupili swe siły wyłącznie na pracy naukowej. Wznowili wydawanie roczników „Zapyski Čyna S. Vasylija Velykoho”, w którym w większości publikują rozprawy i artykuły, dotyczące dziejów Cerkwi Unickiej, a sporządzone z nich odbitki rozprowadzają jako pozycje książkowe swego wydawnictwa. Znacznie ważniejszym jest fakt zorganizowania pod tą samą nazwą wydawnictwa dla publikowania z jednej strony źródeł cerkiewno-historycznych, z drugiej prac konstrukcyjnych z dziejów Cerkwi Grecko-Katolickiej w dawnej Polsce; niektóre opracowania (nie wydawnictwa źródłowe) dotyczą również unickich diecezji poza Polską, a mianowicie w Mukaczewie, Preszowie, Marmaroszu. Duszą wydawnictwa i głównym wydawcą jest o. Atanazy Wełykyj. Fundusze czerpie wydawnictwo z hojnych ofiar Ukraińców w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie.

Przyznać trzeba, że wydawcy wkładają dużo wysiłków, aby ogłoszone przez nich prace, zarówno wydawnictwa źródła, jak i opracowania, osiągały odpowiedni poziom naukowy. Materiał do wydawnictw źródłowych czerpią z archiwów rzymskich, głównie z Tajnego Archiwum Watykańskiego, z Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary i z Archiwum Kongregacji Soboru. Odnosi się on w całości do dziejów Cerkwi Grecko-Katolickiej w granicach historycznych Rzeczypospolitej Polskiej. Wstępy i objaśnienia w poszczególnych tomach

¹ Naukową akcją wydawniczą zajmowało się głównie powstałe w 1924 r., a od 1929 r. związane z tzw. Grecko-Katolicką Akademią Duchowną we Lwowie „Bohoslovs'ke Tovarystvo Naukove”, wydające teologiczne czasopismo „Bohoslovja” i publikujące teologiczne rozprawy w serii *Bohoslovs'ka Biblioteka*. Kierował nim ks. Józef Ślipyj, późniejszy kardynał.

piszą nie w języku ukraińskim, lecz w łacińskim, zrozumiałym przez wszystkich historyków.

Nie ustrzegli się wszakże ojcowie bazylianie przy publikowaniu wspomnianych źródeł przed akcentem propagandowo-nacjonalistycznym. Wprowadzili mianowicie do tytułów szeregu tomów określenia *Ucraina et Bielarussia*, co w ich intencji ma oznaczać, że ogłaszane źródła odnoszą się do terytorium Ukrainy i Białorusi. Terminologia ta jednak jest nieścista i pozostaje w niezgodzie z denominacją historyczną. Nie wiadomo, czy wydawcy wzięli za podstawę granice obecnych Republik Radzieckich Ukrainy i Białorusi, czy obszar oznaczany dawnymi nazwami geograficznymi tego samego brzmienia. Jest to zresztą obojętne, ponieważ określanie zasięgu wydawanych źródeł według pierwszego czy drugiego sposobu jest błędne. Nie wchodząc w trafność specjalnie utworzonego terminu *Bielarussia* w miejsce historycznego *Alba Rusia*, podawany przez wydawców materiał źródłowy dotyczy większego obszaru aniżeli terytorium obecnych Republik Radzieckich Ukrainy i Białorusi. Odnosi się on również do terenów dawnej grecko-katolickiej diecezji chełmskiej, leżących w Polsce, dalej do znacznej części dawnej eparchii przemyskiej, należącej dziś też do Polski, następnie do diecezji smoleńskiej i części połockiej, które leżą w Rosyjskiej Federacyjnej Republice Radzieckiej, i do części dawnej metropolitalnej diecezji kijowskiej, leżącej obecnie w Litewskiej Republice Radzieckiej i w małych skrawkach w Polsce. Jeżeli znowu wzięli wydawcy pod uwagę nie granice dzisiejszych Republik Ukrainy i Białorusi, ale nazwy Ukraina i Białoruś w dawnym pojęciu geograficznym, to również popełnili błąd. Nikt i nigdy nie nazywał Ukrainą terenów dawnych grecko-katolickich biskupstw: lwowskiego, przemyskiego, chełmskiego, łucko-ostrogskiego, pińsko-turowskiego, włodzimiersko-brzeskiego, objętych zasięgiem wydawniczym przez rzymskich bazylianów. Warto też dodać, że dla oznaczenia terenów białoruskich na północ od Prypeci jeszcze w XIX w. częściej używano w Polsce nazwy Litwa aniżeli Białoruś. Bardziej poprawne byłoby określenie w tytułach wydawanych tomów źródeł: Ziemie Ruskie w dawnym Państwie Polsko-Litewskim.

Wymienione źródła są ogłaszane w 5-ciu równoległych seriach: *Documenta Pontificum Romanorum; Acta S. Congregationum; Litterae Nuntiorum Apostolicorum; Epistolae Metropolitanarum et Episcoporum; Monumenta Bio-Hagiographica*. Jak widać, jest to systematyczna i zakrojona na wielką skalę akcja, pierwsza o takich rozmiarach w historii Cerkwi Unickiej.

W serii 1-szej wydano dokumenty papieży, odnoszące się do Cerkwi na ziemiach ruskich, a mianowicie 2 tomy *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, 1075—1953*, (Romae 1953—1954) oraz 2 tomy *Audientiae Ssmi de rebus Ucrainae, 1658—1862*, (Romae 1963—1965).

Seria 2-ga objęła akta i korespondencję Kongregacji Rozkrzewiania Wiary odnoszące się do wymienionej Cerkwi w dawnym Państwie Polskim; Kongregacji tej podlegała Cerkiew Grecko-Katolicka do 1862 r., tj. do chwili utworzenia Kongregacji dla Kościołów Wschodnich. Są to *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia, 1622—1862*, (vol. 1—5, Romae 1953—1955), następnie *Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes, 1622—1862*, (vol. 1—7, Romae 1954—1957) i wreszcie *Congregationes particula-*

res *Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantes, 1622—1862*, (vol. 1—2, Romae 1956—1957).

W serii 3-ciej ogłoszono 14 tomów korespondencji nuncjusów apostołskich, akredytowanych w Polsce, dotyczącej Cerkwi Unickiej w Rzeczypospolitej w latach 1550—1683; *Litterae Nunciorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes*, (Romae 1959—1977) oraz *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarussiae, 1600—1769*, (vol. 1—3, Romae 1960—1965).

Korespondencja metropolitów kijowskich — *Epistolae Metropolitanum Kioviensium* — stanowi zawartość 4-tej serii wydawniczej. W 9-ciu wydanych dotąd (do 1976 r.) tomach pomieszczono korespondencję Józefa Welamina Rutskiego 1613—1637, (vol. 1, Romae 1956), Rafała Korsaka, Antoniego Sielawy i Gabriela Kolendy 1637—1674, (vol. 2, Romae 1956), Cypriana Żochowskiego, Leona Załęskiego, Jerzego Winnickiego 1674—1713, (vol. 3, Romae 1958), Leona Kiszki, Atanazego Szeptyckiego, Florianą Hrebnickiego 1714—1762, (vol. 4, Romae 1959), Felicjana Wołodkowicza 1762—1778, (vol. 5—6, Romae 1957—1969), Leona Szeptyckiego 1778—1779, (vol. 7, Romae 1970), Jazona Smogorzewskiego 1780—1788, (vol. 8, Romae 1965), Teodozego Rostockiego, Herakliusza Lisowskiego i Grzegorza Kochanowicza 1789—1814, (vol. 9, Romae 1976). Obok listów metropolitów wydano 3 tomy korespondencji unickich biskupów z lat 1600—1690, (Romae 1972—1974). Osobno opublikowano *Documenta Unionis Brestensis eiusque Auctorum 1590—1600*, (Romae 1970).

W serii 5-tej wydano w 3 tomach akta beatyfikacyjne i kanonizacyjne św. Józafata: *S. Josaphat Hieromartyr, Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis, 1623—1867*, (Romae 1952—1967).

Taki jest stan wydawnictw źródłowych do 1979 r., z tym zastrzeżeniem, że tomy najnowsze, już wydane, mogły nie dotrzeć jeszcze do Polski.

Również w Rzymie, lecz poza wydawnictwem bazylianów, opublikowano 14-tomowy zbiór źródeł pt. *Monumenta Ucrainae Historica, 1075—1807*, (Romae 1964—1976), przygotowany przez najśłynniejszego bazylianina 1-szej połowy XX w. arcybpa Andrzeja Szeptyckiego. Tomy 6—11, do których materiał zebrał także Szeptycki, wydał kard. Józef Ślipij, a tomy 13—14 Aleksander Baran. Monumenta ogłosił drukiem Katolicki Uniwersytet Ukraiński im. św. Klemensa Papieża w Rzymie (faktycznie niedziałający) jako *Studi Superiori Ucraini a Roma*.

Dla całości obrazu opublikowanych ostatnio źródeł do dziejów Cerkwi Unickiej w dawnej Rzeczypospolitej, należy dodać, że drobne źródła do jej historii oraz informacje o zbiorach źródeł archiwalnych ogłoszono również w Polsce². Nie można też pominąć wydanych akt synodu lwowskiego, odbytego w dniach 8—10 IX 1946 r. pod przewodnictwem ks. Hawryły Kostelnyka, na którym 216 księży grecko-

² *Duo documenta, ad res gestas Josephi Velamin Rutski, metropolitae Kiovensis, spectantia, primo eduntur*. Ed. B. J. Bałyk. *Collect. Theol. R.* 29 (1953) s. 49—97; *Dwa pomniki z dziejów unii kościelnej*. Wyd. A. Petrani. *Arch. Bibl. Muz. T.* 4 (1962) s. 363—398. — A. Kossowski: *Archiwalia lubelskie do dziejów unii kościelnej w Polsce*. *Tamże. T.* 4 (1962) s. 229—258; R. Bender: *Angielskie źródła do dziejów Unii w Lubelskiem i na Podlasiu w XIX wieku*. *Tamże. T.* 14 (1967) s. 245—248.

-katolickich, delegatów z archidiecezji lwowskiej oraz z diecezji przemyskiej (samborsko-drohobyckiej) i stanisławowskiej przyjęło prawosławie — *Dijannja soboru Greko-Katolyc'koj Cerkvy u Lvovi 8—10 IX 1946* (Lviv 1946).

Gdy chodzi o ogłaszane przez oo. bazylianów opracowania, wyszło dotąd w serii *Analecta Ordinis S. Basilii Magni* ok. 30 pozycji. Dla ścisłości należy zaznaczyć, że najnowsze tomy są jeszcze w Polsce nieznanne. Wśród 28 przejrzanych pozycji 17 prac odnosi się do dziejów Cerkwi w Polsce: 2 rozprawy dotyczą chrztu i początków chrześcijaństwa na Rusi³, 1 metropolii kijowskiej i diecezji mukaczowskiej⁴, 1 metropolii halickiej⁵, 3 metropolitów kijowskich⁶, 2 metropolitów kijowskich i halickich⁷, 1 biskupów przemyskich i chełmskich⁸, 2 synodów Cerkwi Unickiej⁹, 1 seminarium duchownego unickiego w Wilnie¹⁰, 3 zakonu bazylianów¹¹, 1 dziejów Kozaków¹². Z pozostałych 11-tu 4 prace odnoszą się do diecezji grecko-katolickich poza Polską, a 7 traktuje o różnych zagadnieniach ogólnocerkiewnych. Opracowania te są pisane w języku łacińskim i ukraińskim, 2 po angielsku i 1 po francusku. Autorami 14-tu opracowań są bazylianie: H. Chimy, R. Holovac'kyj, P. Lozovej, B. Mudryj, I. Nazarko (2 pozycje), I. Patrylo, B. Pekar (2 pozycje), M. Solovij (2 pozycje) i M. Vojnar (3 pozycje). Wymienić trzeba ponadto 9-tomowe dzieło A. Velykiego *Z litopysu chryścijan's'koji Ukrainy* (t. 1—9. Rim 1968—1976), wydane w innej serii wydawniczej bazylianów *Ukrains'ka*

³ I. Nazarko; *Sviatyj Volodymyr Velykyj — volodar i chrystytel Rusy—Ukrainy*. Rim 1954 ss. XXXII, 228; I. Nahaajevs'kyj; *Kyrylo-Methodijevs'ke chryścijan'stvo v Rusi—Ukraini*. Rim 1954 ss. XVIII, 178.

⁴ A. Baran: *Metropolia Kiovensis et Eparchia Mukaczoviensis*. Romae 1960 ss. XII, 112.

⁵ M. Stasiv: *Metropolia Haliciensis. Eius historia et iuridica forma*. Romae 1960 ss. XVIII, 240.

⁶ P. Lozovej: *De metropolitaram Kiovensium potestate*. Romae 1962 ss. XXII, 140; D. Blażejovs'kyj: *De potestate metropolitana Kiovensium in clerum regularem (1595—1805)*. Romae 1973 ss. 196; M. Solovij: *De reformatione liturgica Heraclii Lisovskij (1784—1809)*, Romae 1950 ss. XII, 128.

⁷ I. Nazarko: *Kyivs'ki i halyc'ki mytropolity. Biografični narysy (1590—1960)*. Rim 1952 ss. XXIII, 272; I. Patrylo: *Archiepiscopi Metropolitani Kievo-Halicienses*. Romae 1962 ss. XVI, 142.

⁸ L. Sonevyc'kyj: *Ukrain'skyj epyskopat Peremys'koj i Cholms'koj eparchij v XV—XVI st.* Rim 1955 ss. 106.

⁹ I. Bilanych: *Synodus Zamostiana an. 1720*. Romae 1960 ss. XVI, 128; S. Vivčaruk: *De synodo provinciali Berestensi a. 1765 non celebrata*. Romae 1963 ss. XII, 170.

¹⁰ R. Holovac'kyj: *Seminarium Vilnense SS. Trinitatis*. Romae 1957 ss. XIV, 158.

¹¹ M. Vojnar: *De regimine Basilianorum Ruthenorum a metropolita Josepho Rutskyj instauratorum*. Romae 1949 ss. XX, 218; Tenże: *De capitulis Basilianorum*. Romae 1954 ss. XVI, 204; Tenże: *De protoarchimandrita Basilianorum (1617—1804)*. Romae 1958 ss. XXVI, 298.

¹² G. Gajecki, A. Baran: *The Cosacks in the Thirthy Years War. Vol. 1 (1619—1624)*. Romae 1969 ss. 140.

Duchowna Biblioteka (Nr 18—26). Dla porównania można zaznaczyć, że sporo opracowań o Cerkwi Unickiej napisali po wojnie i Polacy w kraju i za granicą, że wymienić tylko prace O. Haleckiego, ks. K. Kantaka, A. Korobowicza, ks. W. Meysztowicza, bpa E. Ozorowskiego, bpa M. Rechowicza, ks. M. Szegdy, bpa W. Urbana. Zasluguja one na oddzielne omówienie.

Słabą stroną opracowań bazylianskich — generalnie rzecz biorąc — jest ich niepełna podstawa źródłowa. Opierają się bowiem nie na całym materiale źródłowym, lecz na jego części: na źródłach drukowanych, publikowanych w Polsce w różnych czasach i w różnych zbiorach, na wydawanych ostatnio źródłach przez rzymskich bazylianów oraz na źródłach rękopiśmiennych z archiwów rzymskich. Brak natomiast wykorzystania źródeł rękopiśmiennych, znajdujących się w archiwach i bibliotekach polskich i radzieckich. Poza tym prace są pisane, acz nie wszystkie, z pozycji nacjonalizmu ukraińskiego. W tym stanie rzeczy, choć posuwają one niewątpliwie naprzód stan wiedzy historycznej o Cerkwi Unickiej, jednakże przedstawionej w poszczególnych rozprawach problematyki nie rozwijają w sposób wyczerpujący. Wymagają też poważniejszych korektur.

Wydawnicza produkcja rzymskich bazylianów zarówno w zakresie źródeł, jak i opracowań, mało jest w Polsce znana. Po prostu niewiele egzemplarzy ich publikacji do nas dociera¹⁹. Zaopatrzenie większych polskich bibliotek kościelnych, jeżeli już nie we wszystkie publikowane pozycje bazylianskie, to przynajmniej w komplety ich wydawnictw źródłowych, wpłynęłoby niewątpliwie na pogłębienie naszych studiów nad dziejami Cerkwi Unickiej w dawnej Polsce.

Hieronim Eug. Wyczawski

A. Lauha, *Kohelet (Biblischer Kommentar. Altes Testament 19)*, Neukirchen 1978, str. VIII+232.

Ks. M. Filipiak, *Księga Koheleta. Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz — Ekskursy* Pismo Świąte Starego Testamentu 8, 2), Poznań 1980, str. 250.

Kanon hebrajski zalicza Księgę Koheleta do Pism i umieszcza ją w zbiorze tzw. Pięciu zwojów, czyli ksiąg liturgicznych, gdyż czytano ją w synagogach w święto Szłasów. W kanonie chrześcijańskim mieści się ona wśród tzw. ksiąg mądrościowych. Księga Koheleta należy do tych pism natchnionych Starego Testamentu, które są dziś bardzo dyskutowane. Dyskusje dotyczą zarówno strony formalnej (przede wszystkim kompozycji, czasu powstania i środowiska), jak też treści i doktryny. Widowym znakiem tego interesowania się nią obecnie są między innymi dwa jej komentarze naukowe jakie się ostatnio ukazały. Powstały one niezależnie od siebie, w dwóch zupełnie odręb-

¹⁹ Nawet wydawana przez Instytut Historii PAN na każdy rok *Bibliografia historii polskiej*, ostatnio w opracowaniu S. Głuszka, A. Malcówny i I. Perzanowskiej, nie notuje wszystkich pozycji.